

УДК 373.5.016:821.161.2.09

Привалова С. П.

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ В РОМАНІ «ЛЮДИНА БІЖИТЬ НАД ПРІРВОЮ» І. БАГРЯНОГО

Стаття присвячена дослідженню гуманістичних ідей в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного, зокрема вияву людяності й високої духовності інженера-архітектора Максима Колота навіть за надзвичайних життєвих обставин в умовах тоталітарної дійсності.

Ключові слова: гуманістичні ідеї, людяність, духовність, високогуманна особистість.

Привалова С. П. Гуманистические идеи в романе «Человек бежит над пропастью» И. Багряного. – Статья.

Статья посвящена исследованию гуманистических идей в романе «Человек бежит над пропастью» И. Багряного, а именно человеколюбия и высокой духовности инженера-архитектора Максима Колота даже в экстремальных жизненных обстоятельствах в условиях тоталитарной действительности.

Ключевые слова: гуманистические идеи, человеколюбие, духовность, высокогуманная личность.

Privalova S. P. Humanistic ideas in the novel “The man runs over the precipice” by I. Bahriany. – Article.

The article is devoted research of humanistic ideas in the novel “The man runs over the precipice” by I. Bahriany, in particular to the display of humaneness and high spirituality of engineer-architect Maksim Kolot even under extraordinary vital circumstances in the conditions of totalitarian reality.

Key words: humanism ideas, humaneness, spirituality, high-humane personality.

У художній творчості І. Багряного домінують ідеї гуманізму та сильної героїчної особистості. Щира віра письменника в перемогу цих начал над силами зла й розбратом утілюється через художні образи, внутрішні монологи героїв. У змалюванні протистояння добра й зла митець спирається саме на традиції української класичної літератури.

І. Багряному притаманний дар відтворювати внутрішню красу людини в її вчинках, думках. Усім своїм життям і своєю творчістю митець стверджував: усупереч посяганням на свободу особистості, людина жива. Звеличення людської цінності, наголошення на самоцінності кожного життя червоною ниткою проходять через усю творчість І. Багряного. У центрі своєї філософії гуманізму митець ставить любов – любов до ближнього, любов до жінки, чоловіка. Для письменника це найголовніша з усіх релігій.

Усі твори митця пройняті невгасимою вірою в людину. Письменник наголошував на тому, що потворна радянська дійсність, пекло якої він змалював у своїх творах, не знищила й не знівечила людський і національний дух українців. Гуманістичні ідеї втілені в яскравих художніх образах головних героїв, молодих українців героїчного характеру: Григорія Многогрішного («Тигролови»), Андрія Чумака («Сад Гетсиманський»), Максима Колота («Людина біжить над прірвою») та ін. У цих образах утілені найкращі риси сучасників І. Багряного й самого автора, риси людей, яких не позбавили людської гідності, гуманізму, віри в добро. Це справжні особистості, люди суворой долі й великого серця, життєва доля яких – це своєрідний шлях терпіння, фізичних і духовних мук, тортур. Герої творів І. Багряного долають цей шлях відважно й гідно.

Важливою рисою сильної гуманної особистості у творах І. Багряного є усвідомлення нею свого покликання, свого призначення. Проявом особи-

стості, світовідчуття головних героїв є гуманізм. Персонажі творів І. Багряного залишаються людяними, високогуманними особистостями навіть за надзвичайних ситуацій.

Сучасне осмислення літературного процесу передбачає дослідження творчості І. Багряного, що вже була предметом уваги В. Біленка, В. Гришка, М. Жулинського, Ю. Лаврінєнка, Т. Марцинюк, Ю. Мартинєнка, О. Шугая та ін. Окремі аспекти творчості митця, зокрема гуманістичні ідеї в романі «Людина біжить над прірвою», окреслені недостатньо повно й ґрунтовно.

Мета статті – дослідити гуманістичні ідеї у романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного, зокрема вияв людяності і високої духовності інженера-архітектора Максима Колота навіть за надзвичайних життєвих обставин.

У піднесено-романтичному дусі витримано роман «Людина біжить над прірвою», який з'явився друком уже після смерті автора в 1965 році, хоча написано твір було ще в 1948–1949 рр. Роман «Людина біжить над прірвою» письменник присвятив своїй другій дружині Галині Єлизарівні (дівоче прізвище – Тригуб), українці за походженням, що була родом із містечка Здолбунів.

Події в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного відбуваються в Україні під час війни. Дія роману розгортається на території, яка по чергово переходить то під владу гітлерівців, то радянських військ. Письменник досить точно вказав місце та час зображених ним подій: «...дія відбувається на Слобожаничині, цебто на тій частині нашої Батьківщини, що зветься Слобідською Україною» (6, 539). За деякими топографічними деталями, поданими автором у тексті, можна визначити місце події ще точніше: «Максим її знав. Це ж була баба Хациха! Найстатечніша, найтихіша й напобожніша на всій 9-й сотні людина» (6, 40). Можна констатувати, що йдеться про Охти-

рку, що на Сумщині, рідне місто митця. На цю думку наводить один архівний документ – докладний репортаж літературного вечора І. Багряного, на якому відбулася презентація іншого роману автора – «Маруся Богуславка».

Реальним є не тільки місце дії роману, а й герой, який за деякими ознаками дуже близький авторові. Максим Колот – зрілий чоловік, котрий має родину й двох дітей: це «звичайна собі, сіренька, в лахміття вдягнена, заштовхана, стероризована, така собі мізерна людина ХХ століття» (7, 41). Ці слова не варто сприймати буквально: Максим Колот – випускник академії, винятково обдарований духовно, морально й фізично. У свої 35 років він уже заслужений архітектор, відома на всю республіку людина, що встигла побувати у Франції й навіть на Колимі. Доцільно зазначити, що письменник не оминає нагоди відтворити в романі всі тонкощі політичних аспектів, що впливають на долю героя, оскільки він був добре обізнаний у цьому питанні. Але найбільше Колот пишається не своїми власними досягненнями, а батьком-теслею. У 1930-х роках Максим був засланий за «шумськізм» і за підтримку «робітничої опозиції», а тепер його заарештовують за доносом Ірчука – «фанатика-європеїця», який також залишився на захопленій німцями території. Максим Колот і його друг Микола, розчарувавшись у можливості збудувати «новоевропейську» Україну під німецьким пануванням, «воюють мистецтвом»: малюють завісу – плакат у міському театрі, зміст якої викликає вибух патріотичних почуттів у публіки. Миколу вішають через донос Ірчука, який за часів німецької окупації був завідувачем «відділу освіти». Тепер «під советами» той же Ірчук зраджує й Максима. Герой погоджується зі слідчим, що плакат є його політичним «символом віри», усі елементи якого (сонце, пшениця, небо, хмари, ластівки, кобзарі) указують на віру Колота в національне відродження через опертя на власні сили нації. Цей епізод також має автобіографічний характер: випадок із театральною завісою підказав письменнику власне життя. До 1941 року І. Багряний працював художником в Охтирському театрі «Народний дім», свого часу він навчався в Київському художньому інституті. У роки Другої світової війни перебував на окупованій німцями території, малював декорації в Охтирському театрі. У 1942 році був арештований за антифашистський зміст театральної завіси. Письменник два місяці провів у тюрмі, ледве уникнув розстрілу. Можна стверджувати, автору не доводилося вигадувати – життя саме диктувало сюжети для роману.

Неординарність особистості Максима Колота простежується ще з дитинства. На руїнах собору пам'ять героя викликає дитячі спогади. Ще будучи п'ятирічною дитиною, він глибоко замислювався над серйозними проблемами. Так, розглядаючи в соборі фреску, де зображено жертвоприношення Авраама, хлопчик виділяє в ньому дві пари: Авра-

ама й ангела як виконавців незрозумілого злочину, а також Ісаака з ягням (як упокорених жертв). Свідомість хлопчика бунтує проти пасивної позиції Ісаака, його погодженості на смерть, вважаючи такий крок абсурдним. Його декларація опору починається з підсвідомого творення нової концепції жертвності. Нерозуміння ним біблійного сюжету викликає бурю претензій: чому це Богові так захотілося крові? Не одержуючи традиційного пояснення, малий Максим створює свій варіант біблійної події, знаходячи подібність біблійних героїв Авраама й Саваофа із сусідським різником Масекою. Але коли різник, якого панічно боявся хлопчик, виявився звичайним добрим чоловіком, весь світ перевернувся йому догори ногами. Власний міф щодо кровожерливого Бога спростовано. Максим вже не боїться дивитися на церковну стелю із зображенням доброго Саваофа-Масеки. Мислення й уява героя вражають своєю широтою з раннього віку. Цей фрагмент свідчить про аналітичний склад розуму героя, а також про непокірний характер і загострене почуття справедливості.

Через тридцять років храм зруйновано, таким чином, зруйновано усталену життєоснову Колота. Невипадково вищезгадана фреска опиняється догори ногами. Це символ незгоди героя з усіма формами поневолення – політичними, релігійними та іншими, що спричиняє виникнення нових світоглядних позицій головного героя. Зміна у світогляді Максима Колота зумовила такий надскладний процес, як формування власної релігійності задля духовного самозбереження.

Антиподом Максима Колота в романі «Людина біжить над прірвою» І. Багряного є премудрий Соломон – Віктор Феоктистович Смірнов – «професор діамату, доктор матеріалістичної філософії» (7, 18). У старозавітних книгах ім'я Соломон символізувало глибину знань, життєву мудрість, філософський гуманізм. Письменник інакше трактує цей біблійний образ, наділяючи свого персонажа рисами, протилежними тим, які закладені в архетипі. Багрянівський Соломон із маніакальною впевненістю проголошує свою злочинну теорію: «Людина є мразь, порох, ніщо. Ніщо!.. Людина – худобина, хам, безхребетний хробак» (7, 20). Його повна зневіра в будь-яких ідеалах, алкогольний чад спонукають створити нову, так звану «хробачину філософію». Її головний догмат – абсолютна нікчемність людської одиниці. Людина – піщинка, здатна на щось тільки тоді, коли її несе вихор. Такий образ витворений часом, тоталітарною радянською дійсністю.

Головним принциповим завданням свого життя Максим вважає заперечення теорії Смірнова. У романі І. Багряний проголошує занепад традиційної релігійності, що показано в двічі повтореній сцені із загибеллю жінки, яка біжить з іконами за колоною арештантів, хрестячи їх, і гине від наглої бомби, але все ж таки віра в Бога не запе-

речується. Традиційна релігійність певним чином трансформується у свідомості Максима: Бог у ньому оприявнюється в тому людяному, що є в душі, у безоглядній вірі в Людину. Колот упевнений, що кожен, незалежно від свого походження, релігійних, соціальних, політичних переконань, рівня освіти й культури, представник будь-якого народу є Людиною, хоч для Максима це співвідносне з надзвичайними фізичними й душевними стражданнями й водночас із негасимою вірою в людину, її можливості.

Найважливіший критерій для Колота – велич людської душі. Це італієць, який не кидає напризволяще свого знесиленого товариша, а прикладає всі зусилля, тягнучи його за собою; це українка-медсестра, яка пропонує відступаючим забрати поранених, росіянин-солдат, що змушує начальника в'язниці нагодувати полонених німців, бо *«вони – люди!»*; це Максимові вірна дружина, яка через бомбардоване місто несе чоловікові шматок хліба; це простий літній чоловік, що обігрів і віддав останнє взуття Колотові; це чужа мати, яка готова була прийняти героя, як рідного сина. Бачимо досить багато підстав для підтвердження перемоги гуманістичних цінностей у дезорієнтованому, деморалізованому світі. Але не можна заперечувати й вияви протилежного – людської підлості, жорстокості, брутальності. У романі згадується про випадок, коли сім'я росіян відмовляє Максимові в проханні погрітися після крижаної купелі, і він залишається сам-на-сам у протистоянні із зимовим холодом. Але такі ситуації все ж не знищують віри Колота в Людину. Ця віра як надійна моральна підтримка допомагає герою достойно пройти визначений йому шлях, хоча спершу було бажання помститися. Доцільно згадати ще про одну характерну рису персонажа – чесність. За надзвичайних обставин людині не так просто бути абсолютно чесною з усіма й із самим собою: Максим на допиті вражає майора СМЕР-Шу своїм тверезим глибоким поглядом на все, що відбувається, своєю безстрашністю, прагненням бути чесним до кінця. Колот розуміє, що його промова не врятує йому життя, він і не сподівається на помилування. Він усвідомлює, що приречений, тому для нього є життєвою необхідністю сказати те, що бояться сказати інші, хоча прекрасно розуміють, але ховають десь глибоко в собі: *«Ви от нас – мене й безліч нас – називаєте «зрадниками вітчизни»... Та ж якщо у всьому цьому дурноплясі, в цьому океані підлого рабства, зради й мерзоти це є патріоти своєї землі й свого народу, то це, власне, – МІІ. Бо ж ми єдині стали проти обох розпинателів своєї Вітчизни, проти обох ворогів, що розп'яли наш народ удвох на спілку, й поставили їм обом опір – чим і як змогли... Чи ви знаєте, хто найбільший зрадник вітчизни й найжорстокіший ворог народу?.. Все він же, «бать-*

ко народів» Йосип Кривавий – Джугашвілі!..» (7, 109). Зрозуміло, що після такого одкровення на Максима чекала тільки смерть, але він із когорти тих людей, що гинуть у бою, у боротьбі. На кульмінаційній точці власного виснаження герой утікає з колони смертників і розпочинає свій довгий і тяжкий шлях додому.

Максим Колот проходить усі іспити долі, долаючи їх гідно, як і належить Людині. Ці факти є певною мірою автобіографічними й свідчать, що сам автор хотів переосмислити власне життя: його турбувала доля першої дружини Антоніни Зосимової, сина Бориса й доньки Наталі. Біографічні відомості про письменника засвідчують, що 1943 року він залишив першу дружину з двома дітьми в радянській Україні й попрямував на Захід. І. Багрянний вважав, що таким чином він убезпечить свою родину від переслідувань через його антикомуністичну діяльність. Перебуваючи в еміграції, одружився вдруге. В епістолярній спадщині митця незначне місце займає листування з першою дружиною. При всій схожості є суттєва відмінність між автором роману і його героєм – Максим Колот пройшов стражденний шлях, метою якого було повернення до сім'ї.

У романі наявні образи-символи. Символічним є зачин твору: під вибухами снарядів відбувається хрещення новонародженої доньки Максима. З вірою в перемогу добра, справедливості дорослі прагнуть вивести маленьку беззахисну людину у великий світ. Таким же символічним є й фінал: після довготривалих небезпечних блукань Максим, зібравши останні сили, вертається до порога рідної хати. Довкола буває весна, що є символом оновлення, очищення від усякої погани.

Показ жорстоких реалій дійсності, яка оточує Максима й ніби постійно тисне на нього, також має в собі символічний зміст, винесений і в заголовок твору. Усе життя людини в такому фантазмагоричному світі зіставляється з невинним бігом над прірвою. Не впаде й не схибнеться, не зрадить ідеалам лише сильний і мужній. Такого «позитивного» героя І. Багрянному не треба було придумувати. Таким був він сам, а його власне життя – немов постійний біг над прірвою, і воно часто зависало над нею на волосинці.

Людиною, яка біжить над прірвою, йде *«по лінії найбільшого опору»*, є не тільки автор; у романі це молодий українець Максим Колот, який у воєнний 1943 рік опиняється між життям і смертю, тобто між двома смертями, між двома воюючими арміями – фашистською й радянською, що, мовби сталеві лещата, немилосердно захоплюють у своє коло людину, ніби піщинку, намагаючись стерти її з життя, а вона опирається й силою своєї надзвичайної віри в незнищенність свого маленького, але власного «я» перемагає. Ця маленька, проте досить сильна людина сповідує витворений нею самою

псалом одвічному сенсу людського життя на землі: «Я буду вмирати, та, поки маю дихання в мені, я буду змагатись і буду квапитись хапати іскри сонця, відбитого в людських очах, я буду з тугою вчитись тайни самому запалювати їх, шукаючи в тих іскрах дороги з чорної прірви в безсмертя...» (7). І. Багряний зобразив подвиг, огорнений трагізмом, акцентуючи увагу на проявах надлюдського в протистоянні героя. У романі письменник проводить паралель страдницької мандрівки Колота зі шляхом Христа на Голгофу. Уже в пролозі, коли Максим просить у Соломона поради стосовно своєї долі, джерелом надії постає Христос, з яким його батьки тікають у Єгипет. Гравюра Гюстава Доре «Христос на Голгофі» з'являється на початку Максимових поневірянь, указуючи на майбутні події, а згодом у сніговій пустелі Колот бачить «Христа в пустелі Палестинській»: «То не Бог! То тільки... людина. Самотня, боса, простоволоса. У рубищі, ганчір'ї, з натрудженими побитими ногами, всіма забута й покинута – поставлена над безоднею. Людина, яку ніхто не може врятувати...» (7, 169). Саме «самотній, босий, простоволосий» Ісус був гранично близький Максимові. Найповнішим порівнянням Колота з Христом є його сон – марення на дереві під час повені. За Біблією, голгофський шлях передбачає добровільність і поступове збільшення мук. Так і страдницька дорога Максима починається з того, що він потай від дружини залишає вдома калощі, щоб вона могла їх обміняти на хліб. Через декілька днів такої «подорожі» босоніж біль у поморожених і побитих стопах був настільки нестерпним, що Максим міг іти лише тоді, коли ноги були задубілі від холоду. Але пережиті страждання приносять усвідомлення нового виміру існування, новий досвід.

Незважаючи на важкий шлях героя, функцію самозбереження повністю бере на себе його інстинктивне начало: «Він ішов непритомний просто по замінованому шляху, а якась невидима рука вела його поміж смертельними точками. Часом він інстинктивно зупинявся перед тон-

кою дротяною дугою, що стирчала із землі перед самісінькими ногами, дивився на неї якийсь час, поки до свідомості доходило значення цього явища, а тоді завертав набік» (7, 240). За умов такої екстремальної подорожі в ньому активізувалося підсвідоме, що вирвалося назовні й спричинило роздвоєння особистості героя: «... у ньому жила ще друга істота, що не хотіла, не могла примиритися з усім так просто» (7, 118), «у нім сиділа друга істота, дика й несамолюбна, озброєна надзвичайним, сліпим, але неймовірно тонким і могутнім волевым інстинктом. Коли його свідомість опинялася у вирі маячіння, майже вибуваючи з ладу, тоді його вела та друга істота, що має такий дивний інстинкт. Максим виразно відчув, як та друга істота корегує усі його кроки й рухи, як вона порядкує. Це вже було роздвоєння. Своєрідне психічне роздвоєння» (7, 243).

Домінантою Максима Колота було не тільки прагнення вижити, а й повернутися до родини. Це неодноразово підтверджується на текстовому рівні, герой часто повторює: «вижити», «перемогти», «вперед», «додому». Отже, у центрі твору опиняється сильна особистість, доля людини непересічної, мислячої, надзвичайно витривалої та мужньої.

Образ Максима Колота зображений І. Багряним у надскладних життєвих обставинах, які дозволяють розкритися більш широкому діапазону граней його внутрішнього світу, виявити особливості характеру героя, закладені ще в дитинстві: почуття справедливості, гуманність, чесність з усіма й із собою. Це ті риси характеру, що не тільки є головними, а й набули нового значення.

До І. Багряного ціла когорта українських письменників зображувала персонажів, що втрачали людську подобу, потрапляючи в складні соціальні, побутові, суспільні, об'єктивні чи суб'єктивні обставини. І. Багряний змальовує образ такої людини, яка від нестерпних фізичних і духовних тортур не занепадає як особистість, а стає більш порядною й чистою, високогуманною.

Література

1. Багряна Г. І довго ти будеш плакати за мною : Спогади дружини І. Багряного. / Г. Багряна // Дніпро. – 1992. – № 10–12. – С. 176–179.
2. Біленко В. Людина, яка бігла над прірвою // Шугай О. Іван Багряний: Нове й маловідоме: Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти / В. Біленко. – Кн. 2. – К. : Смолоскип, 2013. – С. 940–942.
3. Жулинський М. Іван Багряний // Історія української літератури XX століття / М. Жулинський ; за ред. В. Дончика: У 2 кн. – Кн. 2. – Ч. 1 / М. Жулинський. – К. : Либідь, 1994. – С. 244–252.
4. Лаврінченко Ю. Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. / Ю. Лаврінченко. – Кн. 2. – К. : Рось, 1994. – С. 612–617.
5. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. Сологуб // Мовознавство. – № 1. – 1993. – С. 43–46.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Багряний І. Вибрані твори у двох томах / І. Багряний. – Т. 2. – К. : Юніверс. – 2006. – 704 с.
7. Багряний І. Людина біжить над прірвою. Роман / І. Багряний. – К. : Український письменник. – 1992. – 320 с.